

Практика конституційних судів щодо застосування рішень Європейського суду з прав людини: конкуренція правових позицій

The practice of constitutional courts concerning the application of the decisions of the European Court of Human Rights: the competition of the legal positions

Павло Синицін

Ключові слова:

Європейський суд з прав людини, конституційний суд, тлумачення норм права, Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, імплементація норм права, виконання рішень суду, права людини.

Key words:

European Court of Human Rights, interpretation of the law, The European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, implementation of the law, enforcement of court decision, human rights.

Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини та основних свобод¹ 1950 р. (далі – Конвенція), спричинила дискусії щодо проблеми тлумачення змісту закріплених нею вимог. Складність тлумачення вказаного міжнародно-правового акта полягає у формулюванні більшості приписів Конвенції максимально широкими та гнучкими, в яких містяться чимало оцінних понять, що передбачають широку дискрецію національних правозастосовних органів, тобто можливість діяти на власний розсуд, а відтак потребують вироблення більш-менш чітких правил їх тлумачення. Тлумачення норм Конвенції, які закріплюють права й основні свободи людини, навряд чи може бути обґрунтованим без урахування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Європейський суд), оскільки він наділений винятковими повноваженнями щодо тлумачення і застосування її положень (ст. 32 Конвенції). Так, рішення ЄСПЛ у резолютивній частині є основою формою реалізації контрольного механізму Ради Європи щодо порушення прав людини та основних свобод, а потреба з'ясування особливостей тлумачення Конвенції, здійснюваного саме цим органом, є очевидною².

Правильне тлумачення норм Конвенції, а отже, й розуміння можливостей держави щодо обмеження окремих конвенційних прав (за наявності передбачених підстав) є особливо важливим для України на сучасному етапі її розвитку, оскільки порушення конвенційних положень може призвести до ухвалення не на її користь рішень ЄСПЛ³. Також актуальність дослідження полягає ще й у тому, що здійснення офіційного тлумачення норм Конституції України та інших її законів, зокрема тих норм, котрі стосуються прав і свобод людини, є одним із основних завдань Конституційного Суду України (далі – КСУ). За своїм призначенням така діяльність досить наближена до тих завдань, які покладено на ЄСПЛ. Крім того, здійснюючи конституційний контроль, конституційні суди можуть надавати оцінку й рішенням ЄСПЛ.

Метою статті є аналіз випадків конкуренції рішень ЄСПЛ із правовими позиціями конституційних судів.

Варто зауважити, що 23 лютого 2006 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про виконання та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV⁴, згідно з яким під час розгляду справ судами України Конвенція та практика ЄСПЛ мають використовуватися як джерела права. Відповідне положення спрямоване на реалізацію конституційних норм і норм Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р.⁵

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

² Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України / Д.Ю. Хорошковська // Другі юридичні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції 18 травня 2005 р. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – С. 153–156.

³ Федик С.Є. Доктрина меж національного (внутрішнього) оцінювання Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини як вагомий чинник її тлумачення / С.Є. Федик // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – Вип. 36. – С. 16–21.

⁴ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 30. – С. 260.

⁵ Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – Ст. 540.

Що стосується правової природи рішень ЄСПЛ, то, відповідно до положень ч. 4 ст. 55 Конституції України⁶, Європейський суд можна вважати міжнародною судовою установою, до якої за захистом прав і свобод може звертатися кожна людина, котра використала в Україні всі гарантовані вітчизняним законодавством засоби правового захисту. При тому, згідно зі ст. 129 Конституції України, судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом, оскільки Україна належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт, а судова практика не може бути джерелом права. Водночас у ст. 46 Конвенції і ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини»⁷ передбачено обов'язок судів України під час розгляду справ застосовувати Конвенцію і практику ЄСПЛ як джерело права.

В українській правовій науці відбувається процес формування нових теоретичних підходів, критеріїв і науково обґрунтованих поглядів на рішення ЄСПЛ як на судові акти, на їхнє значення та місце у вітчизняній правовій системі, формування понятійного апарату. Цей процес може істотно вплинути на розвиток українського законодавства і правозастосовної практики.

Як зазначає К.Ю. Ісмайлов, найпоширенішими позиціями щодо правової природи рішень ЄСПЛ є розуміння рішень як інтерпретаційних актів і судових прецедентів⁸. Позиція щодо розуміння правової природи рішень ЄСПЛ як правових прецедентів є дещо суперечливою, хоча її можна вважати більш послідовною. Варто згадати, що існує кілька різновидів правових прецедентів. Зокрема, це судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї, у романо-германській правовій сім'ї (*jurisprudence constante*) і переконливий прецедент (*persuasive precedent*). З огляду на те, що правова система України належить до романо-германської правової сім'ї, не може йтися про судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї. Основні суперечності існують щодо того, чи можна зарахувати рішення ЄСПЛ до другої або третьої категорій. За таких умов доцільно підтримати позицію Ю.Ю. Попова, який зазначає, що прецедентну практику ЄСПЛ, хоча й багаторазово підтверджену, важко зарахувати до усталеної судової практики за доктриною континентального прецеденту *jurisprudence consiante*, оскільки практика ЄСПЛ не є практикою судів національної судової системи, його рішення мають силу переконливого прецеденту⁹.

Варто зазначити, що норми Конвенції мають узагальнене формулювання, а тому рішення ЄСПЛ відіграють важливу роль в аспекті конкретизації норм Конвенції. Крім того, принципові позиції, викладені, зокрема, в так званих «модельних рішеннях» ЄСПЛ, є вирішальними при застосуванні норм Конвенції. На підтримку цієї думки потрібно навести точку зору вітчизняних і зарубіжних учених про те, що ЄСПЛ має «схильність» до розширеного тлумачення норм Конвенції в інтересах захисту прав людини¹⁰. Зважаючи на динамічність суспільних відносин у сучасному суспільстві, можемо констатувати, що рішення ЄСПЛ забезпечують актуальність норм Конвенції в сучасних умовах. У зв'язку з викладеним вище вести мову про рішення ЄСПЛ суто як про інтерпретаційні акти означає звужувати їхній правовий зміст.

Розуміння сутності процесу й методології побудови рішень ЄСПЛ необхідне вітчизняним правозастосовникам для забезпечення належного рівня реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Варто погодитися з думкою С.В. Шевчука, що процес співробітництва між ЄСПЛ і КСУ можна подати у вигляді формули: спільні фундаментальні права та свободи, спільна практика їх застосування¹¹. З огляду на суттєвий вплив на національну судову практику рішень КСУ та ЄСПЛ не виключена можливість виникнення конкуренції між висновками КСУ та ЄСПЛ. На цю проблему вказував П.М. Рабінович, зазначаючи, що, незважаючи на певні відмінності в специфіці природи, призначення (функції) і повноваження (компетенції) кожної із судових інстанцій, обидві мають схожі позиції щодо змісту і природи поняття «верховенство права», хоча ЄСПЛ, на відміну від конституційних судів, постійно акцентує ситуативність змістової

⁶ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁷ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 30. – Ст. 260.

⁸ Ісмайлов К.Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України / К.Ю. Ісмайлов // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 75–80.

⁹ Попов Ю.Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи / Ю.Ю. Попов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 351–363. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_3_51.pdf.

¹⁰ Ісмайлов К.Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України / К.Ю. Ісмайлов // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 75–80.

¹¹ Шевчук С. Узгодженість практики ЄСПЛ та КСУ / С. Шевчук // Вісник КСУ. – 2011. – № 4–5. – С. 128.

інтерпретації поняття права й верховенства права, традиційно уникаючи вкрай абстрактного визначення загального поняття права, яке можна було б поширити на всі без винятку конкретно-історичні й конкретно-суб'єктні випадки. Також він зауважив, що випадки, коли конституційний суд і ЄСПЛ прийдуть до принципово різних висновків, є досить імовірними¹².

У світовій практиці існують випадки розходження позицій конституційного суду з рішеннями ЄСПЛ. 14 жовтня 2004 р. Федеральний Конституційний Суд Німеччини ухвалив рішення, яке викликало бурхливу дискусію щодо попереднього рішення ЄСПЛ у справі "Görgülü v. Germany" від 26 лютого 2004 р.¹³. Це рішення тлумачили як небажання Федерального Конституційного Суду Німеччини імплементувати рішення ЄСПЛ через певні національні законодавчі особливості. Сутність рішення ЄСПЛ у цій справі зводиться до того, що ЄСПЛ за скаргою громадянина Німеччини Гьоргюлю визнав, що була порушена ст. 8 Конвенції, а заявникові як біологічному батькові має бути надано дозвіл зустрічатися з дитиною. До ухвалення рішення ЄСПЛ у провадженні перебувало 2 паралельні процеси, які торкалися прав громадянина Гьоргюлю і справи в яких не могли розглядатись національними судами. Після ухвалення рішення ЄСПЛ від 26 лютого 2004 р. стосовно порушення ст. 8 Конвенції про право громадянина Гьоргюлю на допуск до дитини місцевий регіональний суд призначив опіку над останньою. Водночас він на свій розсуд наклав тимчасові обмеження на зустрічі з дитиною – по 2 години на тиждень. На це рішення було подано апеляцію до Наумбурзького вищого регіонального суду, який визнав, що рішення ЄСПЛ не мають обов'язкової сили для німецьких судів, зокрема Віттенберзького, оскільки протилежне призвело б до втрати правової сили остаточних рішень вищих національних судів. Наумбурзький вищий регіональний суд пояснив, що Конвенція є звичайним правом, а ЄСПЛ не є вищою ланкою в національній судовій системі. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для Федеративної Республіки Німеччини як суб'єкта міжнародного права, а не для її органів, відповідальних за адміністрування правосуддя, які є незалежними згідно зі ст. 97.1 Основного Закону Німеччини. У зв'язку з ухваленням цього рішення та з огляду на те, що порушення конвенційного права на повагу сімейного життя підтверджено рішенням ЄСПЛ, громадянин Гьоргюлю звернувся до Федерального Конституційного Суду Німеччини з приводу незастосування Віттенберзьким місцевим регіональним судом і Наумбурзьким вищим регіональним судом рішення ЄСПЛ від 26 лютого 2004 р. Федеральний Конституційний Суд у своєму рішенні від 14 жовтня 2004 р. зауважив, що Конвенція є обов'язковою не лише для держави в міжнародно-правовому сенсі, а й для її внутрішніх органів. Однак він висловив точку зору, що Конвенція не має статусу конституційного права в розумінні німецької правової системи, а значить, не має переваги над іншими звичайними законами. Тому інкорпорація рішень ЄСПЛ у національній правопорядок може відбуватися тільки в разі їх несуперечності з вищими національними нормами, особливо з нормами конституційного характеру. Федеральний Конституційний Суд зазначив, що порушення Конвенції не може слугувати підставою звернення до нього (такою саме була скарга 2001 р.). Такою, на думку Суду, може бути неврахування судами відповідних положень Конвенції, що порушує фундаментальне право Основного Закону Німеччини¹⁴. Такий специфічний підхід Конституційного Суду і став приводом для висновків, що він практично нехтує рішеннями ЄСПЛ щодо інтерпретації Конвенції, з якими не можна погодитися. Убачається, що хоча підхід суду до реалізації Конвенції є нестандартним, однак не порушує принципу верховенства права¹⁵. Зазначена позиція є досить неоднозначною, але ж нівелювання переваги норм Конвенції над нормами національного права в цьому випадку немає.

Ще одним яскравим прикладом такого протистояння правових позицій було рішення Конституційного Суду Російської Федерації від 19 квітня 2016 р.¹⁶ у справі про вирішення питання щодо можливості виконання, відповідно до чинної Конституції Російської Федерації, рішення ЄСПЛ від 4 липня 2013 р. у справі «Анчугов і Гладков проти Росії» за запитом Міністерства юстиції Російської Федерації № 12-П. У своєму рішенні від 4 липня 2013 р. у справі «Анчугов і Гладков проти Росії» (скарга № 11157/04 і № 15162/04)¹⁷

¹² Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Конституційного Суду України / П. Рабінович // Юрид. вісн. України. – 2006. – № 4. – С. 8–9.

¹³ Gorgulu v. Germany Application no. 74969/01, 26 Feb 2004 / European Court of Human Rights // Refworld [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.refworld.org/docid/3ae6b6fe14.html>.

¹⁴ Комаров В.В. Рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України: проблема конкуренції / В.В. Комаров // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – Вип. 100. – С. 31–41.

¹⁵ By Matthias Hartwig. Much Ado About Human Rights: The Federal Constitutional Court Confronts the European Court of Human Rights // German Law Journal. – Vol. 06. – 2005. – P. 893.

¹⁶ Рішення Конституційного Суду Російської Федерації від 19 квітня 2016 р. № 12-П [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDecision230222.pdf>.

¹⁷ Anchugov and Gladkov v. Russia Application no. 11157/04, 15162/05 / 13 July 2013 European Court of Human Rights [Electronic resource]. – Mode of access : <http://european-court.ru/tag/anchugov-and-gladkov-v-russia/>.

Європейський суд дійшов висновку, що встановлене ст. 32 Конституції Російської Федерації обмеження виборчих прав осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі за рішенням суду, порушує гарантовані ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції суб'єктивне право на участь у виборах. Зокрема, згідно з ч. 3 ст. 32 Конституції Російської Федерації¹⁸, не мають права обирати й бути обраними громадяни, які визнані судом недієздатними, а також перебувають у місцях позбавлення волі за рішенням суду. Наведені ж конституційні обмеження співвідносяться з пунктом "b" ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права¹⁹. Відповідно до зазначеної норми, кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації та необґрунтованих обмежень право й можливість голосувати та бути обраним на дійсних чергових виборах, які проводяться на основі загального й рівного виборчого права шляхом таємного голосування, що забезпечує вільне волевиявлення виборців. Ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції проголошує право на вільні вибори та передбачає обов'язок держави проводити їх із розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, що забезпечують вільне волевиявлення при виборі органів законодавчої влади. Водночас Конституційний Суд Російської Федерації вирішив, що міжнародний орган порушив суверенітет країни, зажадавши, щоб Росія надала виборчі права ув'язненим, а рішення «Анчугов і Гладков проти Росії» суперечить російській Конституції, тому його неможливо виконати²⁰. Однак Європейський суд не вимагає від Російської Федерації наділити виборчими правами всіх громадян, що перебувають у місцях позбавлення волі за рішенням суду, включно з тими, хто був засуджений до довічного відбування покарання, а посилаючись на справу «Скополла проти Італії»²¹, пропонує внести в законодавство про вибори зміни, які б дозволили відмовитися від загального, автоматичного, невідбиркового обмеження виборчих прав, надавши такі права засудженим за нетяжкі злочини.

Це рішення ставить перед дослідником питання: що ж саме є більш вагомим – пріоритет норми закону чи цінність права? У цьому випадку Конституційний Суд, на нашу думку, відійшов від принципу верховенства права. При чому Конституція РФ у цьому випадку не розширює обсяг прав, а, навпаки, обмежує у правах певну категорію осіб. За таких умов неможливо припустити, що таке рішення Конституційного Суду ґрунтується на фундаментальних принципах права. Схожа позиція висловлена в Особливій думці судді Конституційного Суду Російської Федерації в цій справі С.М. Казанцева. Він зазначив, якщо Конституція Російської Федерації (у тому числі її тлумачення Конституційним Судом) менш повно, порівняно з відповідними положеннями Конвенції в їх тлумаченні ЄСПЛ, забезпечує захист прав і свобод людини та громадянина, в тому числі в балансі з правами інших осіб (ст. 17 Конституції Російської Федерації), тому Російська Федерація повинна надавати перевагу вимогам Конвенції й тим самим дотримуватися рішень ЄСПЛ. Той факт, що в спірному рішенні тлумачення Конвенції ЄСПЛ більш повно забезпечує захист прав людини, сумнівів не викликає. Отже, суддя вважає, що спірне рішення ЄСПЛ має бути виконане.

Така позиція повинна бути домінуючою у випадках здійснення конституційними судами контрольної функції стосовно рішень ЄСПЛ. Практика розгляду справ із застосуванням міжнародно-правових норм і рішень ЄСПЛ має бути підґрунтям для врегулювання спорів між суб'єктами внутрішнього судового процесу. Цілком очевидно, що й Конвенція, і рішення ЄСПЛ є обов'язковими для судів України, як і для інших країн-учасниць Конвенції, мають пріоритет перед національним правом. М. де Сальвіа обґрунтовано відмічає, що саме через судові тлумачення Конвенції загальні європейські норми про права й основні свободи людини запроваджуються в життя. Оцінюючи такий механізм утілення Конвенції, він зауважує, що небезпечно стверджувати, що придбана європейська єдність із легкістю зміцнить свої позиції шляхом здійснення *ius commune*, яке спрямоване на гармонізацію основних прав, із дотримання необхідної різноманітності національних правових систем, а також за допомогою політичного й економічного устрою Європи. Хоча останній є законним і з необхідністю прагне до об'єднання, він породжує неминучі розбіжності, які, врешті-решт, важко прийняти в плані принципів, оскільки вони стосуються суспільств, які з урахуванням своїх особливостей відбивають багатство європейської цивілізації. Європейське правосуддя, яке стоїть над національними судовими органами, не замінює їх, виявляє значну гнучкість, оскільки ухвалює рішення по окремих справах. Йому вдається виділити керівні принципи, призначені для врегулювання поведінки національних органів

¹⁸ Конституция Российской Федерации принята всенародным голосованием 12.12.1993 // Собрание законодательства РФ. – 26.01.2009. – № 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://constitution.ru/>.

¹⁹ Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 р. / ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

²⁰ Конституційний Суд РФ відкинув вимогу ЄСПЛ дозволити в'язням голосувати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/WORLD/konstituciyniy-sud-rf-vidkinuv-vimogu-yespl-dozvoliti-v-yaznyam-golosuvati-206157_.html.

²¹ O'Boyle Michael. Electoral Disputes and the ECHR: an Overview. Strasbourg, 12 November 2008 CDL-UD(2008)010. – P. 2. // Refworld [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.riigikohus.ee/vfs/789/Report%20%28O%60Boyle%20%20EIK%20praktika%29.pdf>.

влади, особливо поведінки законодавців, юристів і практиків (суддів та адвокатів)²². Необхідність узгодження практики конституційних судів і ЄСПЛ з метою запобігання порушенням прав і свобод людини на сьогодні є очевидною. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод – це орієнтир належного рівня забезпечення прав і свобод людини та громадянина, її застосування є обов'язковим для всіх країн-учасниць. Дотримання принципу верховенства права й відповідність рішень нормам Конвенції мають бути ключовими під час вирішення питання конкуренції правових позицій ЄСПЛ і конституційних судів.

Анотація

Статтю присвячено аналізу випадків конкуренції між рішеннями Європейського суду з прав людини та конституційних судів. Автор аналізує роль Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод і принципу верховенства права в процесі вирішення питання конфлікту правових позицій Європейського суду з прав людини та конституційних судів. Досліджено практику Європейського суду з прав людини й деякі рішення конституційних судів. Зроблено висновок про необхідність узгодження правових позицій Європейського суду з прав людини та конституційних судів.

Summary

In the article it is analyzed the cases of competition between the European Court of Human Rights and Constitutional Courts. The author analyzes the role of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the rule of law in the issue of conflict between the legal position of the European Court of Human Rights and Constitutional Courts. The author has examined the practice of European Court of Human Rights and decisions of Constitutional Courts. The conclusion is made about the necessity of combining the legal positions of the European Court of Human Rights and Constitutional Courts.

Використана література:

1. Anchugov and Gladkov v. Russia Application no. 11157/04, 15162/05 / 13 July 2013 European Court of Human Rights [Electronic resource]. – Mode of access : <http://european-court.ru/tag/anchugov-and-gladkov-v-russia/>.
2. By Matthias Hartwig. Much Ado About Human Rights: The Federal Constitutional Court Confronts the European Court of Human Rights // German Law Journal. – Vol. 06. – 2005. – P. 869–894.
3. Gorgulu v. Germany Application no. 74969/01, 26 Feb 2004 / European Court of Human Rights // Refworld [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.refworld.org/docid/3ae6b6fe14.html>.
4. O'Boyle Michael. Electoral Disputes and the ECHR: an Overview. Strasbourg, 12 November 2008 CDL-UD(2008)010. – P. 2. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.riigikohus.ee/vfs/789/Report%20%28O%60Boyle%20%20EIK%20praktika%29.pdf>.
5. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод / М. де Сальвіа // Судебная практика с 1960 по 2002 гг. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 1071 с.
6. Ісмайлов К.Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України / К.Ю. Ісмайлов // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 75–80.
7. Ісмайлов К.Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України / К.Ю. Ісмайлов // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 75–80.
8. Комаров В.В. Рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України: проблема конкуренції / В.В. Комаров // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – Вип. 100. – С. 31–41.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Конституция Российской Федерации принята всенародным голосованием 12.12.1993 // Собрание законодательства РФ. – 26.01.2009. – № 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://constitution.ru/>.

²² Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод / М. де Сальвіа // Судебная практика с 1960 по 2002 гг. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 20–21.

11. Конституційний Суд РФ відкинув вимогу ЄСПЛ дозволити в'язням голосувати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/WORLD/konstituciyniy-sud-rf-vidkinuv-vimogu-yespl-dozvoliti-v-uznyam-golosovati-206157_.html.
12. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. / ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
14. Попов Ю.Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи / Ю.Ю. Попов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 351–363. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_3_51.pdf.
15. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 грудня 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 30. – Ст. 260.
16. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – Ст. 540.
17. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Конституційного Суду України / П. Рабінович // Юрид. вісн. України. – 2006. – № 4. – С. 8–9.
18. Рішення Конституційного Суду Російської Федерації від 19 квітня 2016 р. № 12-П [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDecision230222.pdf>.
19. Федик С.Є. Доктрина меж національного (внутрішнього) оцінювання Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини як вагомий чинник її тлумачення / С.Є. Федик // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – Вип. 36. – С. 16–21.
20. Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України / Д.Ю. Хорошковська // Другі юридичні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції 18 травня 2005 р. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – С. 153–156.
21. Шевчук. С. Узгодженість практики ЄСПЛ та КСУ / С. Шевчук // Вісник КСУ. – 2011. – № 4–5. – С. 128.

Павло Синицин,

здобувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»